

*Јелена Видић, асистент-приправник
Правног факултета у Новом Саду*

НАСЛЕЂИВАЊЕ У СРБИЈИ

Сажетак: У раду је приказан историјски развој усанове наслеђивања у Србији, почев од средњовековног српског права па до данашњих дана, при чему је, а с обзиром на значај законског наслеђивања, акценат стављен на исто. Аутор указује на значај појединих основа позивања на наслеђе у различитим историјским периодима, као и на поједине чињенице које су у различитим периодима имале различит утицај на конструисање законског наследног реда и на наслеђивање уопште. Велики део рада посвећен је односу појединих закона, при чему се уочава да је сваки од њих представљао, по правилу, одређени напредак у регулисању наследноправних односа у односу на ранији, а посебно важећем Закону о наслеђивању који увођењем низа позитивних новина у великој мери доприноси квалитетнијем регулисању наследноправних односа у Србији.

Кључне речи: наслеђивање, основ позивања на наслеђе, законски део, брак, сродство.

Уводне напомене

Установа наслеђивања имала је у Србији историјски посматрано, специфичан развој, који је пре свега био условљен чињеницом да је наш народ у својој прошлости живео под различитим државноправним, историјским и културним утицајима.

Као одредителне тачке развоја наследног права у Срба, за потребе овог рада, а истовремено и као извори права у формалном смислу уочавају се Законик цара Душана, Српски грађански законик, те сви закони о наслеђивању чије је доношење уследило након Другог светског рата, при чему правила законског наслеђивања садржана у њима имају првенствен, ако не и кључни значај за развој усанове наслеђивања. Уговор о наслеђивању и завештање, као ос-

нови позивања на наслеђе, и оставински поступак, као скуп правила по којима се заоставштина расправља, међутим, у другом су плану. Уговор о наслеђивању је једино био допуштен према СГЗ-у, док сви послератни закони о наслеђивању не предвиђају уговор о наслеђивању као допуштен основ позивања на наслеђе. Завештање, односно слобода завештања, иако је постојала још и у средњовековном српском праву, веома ретко и у скученим границама је налазила своју примену у односу на правила законског наслеђивања. Завештање је и данас нешто ређи основ позивања на наслеђе у односу на правила законског наслеђивања. Законско наслеђивање је пре свега основно, јер долази до примене увек када није искључено, у погледу целе или само дела заоставштине, постојањем пуноважног завештања, а осим тога оно је и најчешће, јер највећи број људи не чини путем завештања распоред своје имовине за случај смрти, већ оставља до то буде учињено по прописима законског наслеђивања. Стога се питање развоја законског наслеђивања и промена до којих је долазило у регулисању појединих питања која се односе на законско наслеђивање показује као важнији и претежнији интерес у проучавању наследноправних односа у Србији.

Наслеђивање у средњовековној Србији

Претежни вид регулисања правног живота у феудалној српској држави, све до доношења Душановог законика представљало је неписано обичајно право. Поред тога изворима права припадале су разне повеље партикуларног карактера, међународни уговори, који садрже и општеобавезне норме, као и преведени византијски правни зборници за које постоји неизвесност у погледу њихове примене.¹ Душанов законик, донет на државним саборима 1349. и 1354. године представљао је најзнаменитији и најважнији средњовековни правни споменик. Рад цара Душана на законодавству обухватао је прераду и увођење у Србију византијских зборника,² кодификовање постојећих обичајноправних норми, као и доношење новог законика, који чине једну законодавну целину.³

¹ В. Љубомирка Кркљуш: *Правна историја српског народа*, Нови Сад, 2002., стр. 56.

² Византијски закони који су преведени и прилагођени потребама у Србији обухватају 1) **Светосавски номоканон (Крмчија)**, који је Свети Сава 1219. године саставио прерадом појединих византијских зборника црквеног и световног права, при чему су међу световним зборницима најважнији изводи из Јустинијанових новела и преузет у целини Прохирон (у средњовековној Србији назван Закон градски), 2) **Синтагма Матије Властара** настала 1335. године, у Србији преведена за владе Цара Душана, из које су у српској верзији изостале све црквене одредбе, а задржане световне, те се стога обично назива Скраћена синтагма, и 3) тзв. **Закон цара Јустинијана** који представља збирку од тридесетак чланова, као кратак избор из византијских закона, настао у доба цара Душана, а њен главни изворник био је Земљораднички закон. Последња два закона се јављају у преписима увек заједно са Душановим закоником. Заправо, Скраћена синтагма, Јустинијанов закон и Душанов законик представљају три дела једног великог кодекса византијско-српског права, које је важило у Душановом царству, а у којем Законик има централно место, јер је и поред византијског утицаја он сачувао карактер самосталног правног зборника. В. Љубомирка Кркљуш: *op. cit.*, стр. 54-55. и 60. В. и Драгош Јефтић, Драгољуб Поповић: *Историја држава и права југословенских народа*, Београд, 1991., стр. 40.

³ В. Љубомирка Кркљуш: *op. cit.* стр. 57.

У средњовековној Србији наследно право је било у најтешњој вези са породично – патријархалним односима. Општа неразвијеност друштвено-економских односа није давала шири простор слободи завештања која се у односу на правила законског наслеђивања, која су била одређена утицајним обичајним правом изузетно ретко јављала.⁴

Као последица сложеност система својинских односа наследно право средњовековне Србије није било јединствено, те су постојале разлике у наслеђивању властеоских и себарских баштина. Законик наслеђивање властеоских баштина уређује у члановима 41. и 48. У члану 41. се каже: „Који властелин не и уз-има деце, али паки уз-има децу, тере умре, по јегове смрти баштина пуста ‘остане’ догде се обрете од јегова рода до третијег братучеда; та-зи да има јегову баштину.”⁵ У теорији се истиче да је прави смисао законодавчеве наредбе подразумевао да су у први наследни ред заправо улазили не само синови и кћери, већ и даљи потомци у правој линији,⁶ при чему није постојала предност мушких наследника над женским. Уколико није било ниједног од потомака, на наслеђе су се позивали побочни сродници, како закон каже „до трећег братучеда”, што је превод грчког термина, преузетог из Властареве Син-тагме и означава сроднике до осмог степена побочног сродства.⁷ За случај непостојања ни ових наследника заоставштина би постала одумртна, пуста и као таква би припадала владаоцу. Члан 48. се такође односи на наслеђивање, али само неких покретних ствари. У њему се каже: „Кад умре властелин, коњ добри и оружије да се дају цару, а свита (скупоцена тканина, свечана одећа властеле) велика бисерна и злати појас да има син му и да му цар не узме; ако ли не узима сина, на има даштер (кћер), да јест ‘темзи’ вољна дашти и продати или одати свободно.”⁸ Дакле, за случај властелинове смрти владаоцу су припад-али коњ и оружје, док је бисерну свиту и златни појас могла наследити кћерка, али само уколико нема сина. У теорији се истиче да без обзира што из закона произлази да су баштину могла наследити и мушка и женска деца (и синови и кћери) да управо претходно наведени члан говори у прилог принципа да је овакво првенство и у наслеђивању баштине ипак имао мушки наследник, па

⁴ В. Оливер Антић: *Слобода завештања и нужни део*, докторска дисертација, Београд, 1983., стр. 47. и 217.

⁵ В. Љубомирка Кркљуш: *Одабрани извори из љавне историје српског народа*, Нови Сад, 2003., стр. 34.

⁶ В. Драгош Јевтић, Драгољуб Поповић: *op. cit.*, Београд, 1991., стр. 54. и Б. Петрановић: *О љаву наследства код Срба*, Београд, 1923., стр. 16. „...доследно је одржати, да се под тим именом разумије пород покојников у обће. . . „

⁷ „Вероватно је да су до Душановог законика баштину могла наследити само деца, а ако њих није било имање је заузимао владалац. Проширење наследног права на побочне сроднике било је вероватно новина у Законику, преузета из византијског права. „ В. Љубомирка Кркљуш: *Правна историја српског народа*, Нови Сад, 2002., стр. 118.

⁸ В. Љубомирка Кркљуш: *Одабрани извори из љавне историје српског народа*, Нови Сад, 2003., стр. 35.

тек ако њега није било баштину је могла наследити кћер.⁹ Треба напоменути и то да је у Србији постојала посебна категорија властеле пронијари, којима је владалац даровао поседпронију само у државину, коришћење, а не у баштину. Сходно томе, пронија је представљала државну земљу на којој је владалац задржавао својину, те се она стога није могла оставити у наслеђе.

Себарске баштине су такође биле наследне, али о њиховом наслеђивању се у закону Душановом не говори. Као релевантан у погледу овог питања се показује члан 174 законика у коме се каже: „Људије земљане који имају своју баштину, земљу и винограде и купљенице, да су вољни от својих виноград и от земље, у прикију одати, или цркви подложити ‘или продати’, а вину да јест работник на том-зи мeste оному-зи господару чије буде село. ‘Аште ли не будет работника, на оном-зи месту оному господару чије буде село, ‘да јест вољан узети оне-зи винограде ‘и њивије’.¹⁰ Према овоме меропси (зависни земљорадници) су могли располагати својом парцелом, чији су били власници, али под условом да онај ко преузме имање преузме истовремено и обавезе и терете које је меропак дужан свом господару. Под истим условима под којим је било могуће располагати за живота сељачком баштином, било је могуће и наслеђивање овакве баштине, тј. уколико наследник преузме обавезе према господару земље. „Гдје пак човјек имаде свој собствени иметак, те њим по вољи располагати може, ту је по логичној досљедности и право наслеђства, јер је ово, најтјешње сдружено са својином.”¹¹

Из Светостефанске повеље произилази да наслеђује мушко потомство, јер је у њој прописано да ће удовица, чији је син недорастао да преузме имање, уживати цело имање док син не дорасте и преузме имање, а ако нема сина, оставиће јој се за издржавање део имања, а остатак ће манастир дати другом земљораднику.¹² Такође, у Светостефанској хрисовуљи видљива су специфична ограничења могућности наслеђивања потчињених баштина: занатлију може у том занимању и на имању наследити само један син, а остали су постајали работници.¹³ У Светостефанској и Дечанској хрисовуљи и наслеђивање поповског имања ограничено је само на једног сина, а остали синови су постајали зависни земљорадници или сокалници.¹⁴

У члану 40. Законика каже се да власници своју имовину могу дати „или цркви, или за душу оставити или продати коме било...” што упућује на могућ-

⁹ В. Љубомирка Кркљуш: *Правна историја српског народа*, Нови Сад, 2002., стр. 118. и Б. Петрановић: *О праву наслеђства код Срба*, Београд, 1923., стр. 16. „...те по овоме синови покојника усљед старославјанскога начела наслеђоваху први, за синовима кћери, а у помањкању ових истом братучеди.”

¹⁰ В. Љубомирка Кркљуш: *Одабрани извори из правне историје српског народа*, Нови Сад, 2003., стр. 46.

¹¹ В. Б. Петрановић: *op. cit.*, стр. 20.

¹² В. Љубомирка Кркљуш: *Правна историја српског народа*, Нови Сад, 2002., стр. 117. У истом смислу вид. и Драгош Јевтић, Драгољуб Поповић: *op. cit.*, стр. 55.

¹³ В. Љубомирка Кркљуш: *op. cit.*, стр. 117.

¹⁴ В. Љубомирка Кркљуш: *op. cit.*, стр. 117.

ност раширености слободе завештања. Но, без обзира на чињеницу постојања завештања у српском праву, завештање, односно слобода завештања се у односу на правила законског наслеђивања изузетно ретко јављала, при чему је зависила од врсте и порекла добара, као и од класног припадништва појединаца.¹⁵ Углавном се у изворима налази на завештања познатих феудалних господара или чланова њихових породица. Уколико се радило о тзв. дедовини, тј. наслеђеном имању, она „остајашу породици као наследна својина свију колена, по обичају и народном појму о неотуђивости општег родбинског стожера, док се са тзв. купљеницама, тј. добрима прибављеним личним радом појединаца могло слободније располагати.“¹⁶ Тестаментална располагања покретним стварима су чешћа него располагања непокретностима. Тако се као познато завештање помиње тестамент Херцег Стјепана Косаче од 20. маја 1466. године у којем он располаже само својим покретним имањем остављајући га тројници својих синова, при чему се непокретности не помињу. Располагање непокретностима долазило је у обзир само уколико је реч о купљеницама или добрима добијеним директно од владоца.¹⁷ С обзиром на претходно речено потреба за нужним наслеђивањем у средњовековном српском праву се није могла појавити.

Наслеђивање према Српском грађанском законнику

Са развојем друштвено-економских односа дошло је до проширења слободе уговарања и томе одговарајућег проширења слободе завештања. СГЗ из 1844. године познавао је поред законског и вољно наслеђивање, које је могло бити уговорно и завештајно. Дакле, постојала су три основа позивања на наслеђе чији је ред био постављен у пар. 394. Према одредбама СГЗ наслеђе је припадало првенствено ономе ко је постављен уговором о наслеђивању са оставиоцем. Ако није постојао уговорни наследник, на наслеђе се позивао тестаментални наследник, па тек ако није било ни тестаменталног наследника, на наслеђе би се позивала лица која је закон одредио као наследника за тај случај.

СГЗ се, када је реч о законском наслеђивању, у целини заснивао на три основне идеје: начело крвног сродства, начело представљања и парентеларни систем. СГЗ је од парентеларног система узео основну идеју распореда наследника у наследне редове, но при том је обим појединих редова и поделу наслеђа међу припадницима једног истог реда самостално извео. Измене у смислу одступања од идеја парентеларног система биле су изазване постављањем начела првенства мушких наследника над женским. Наиме, према СГЗ је пре

¹⁵ „Круг дјеловања у нашим опорукама морао је према обстојећим начелима о јединству породице и о нераздјеливости иметка бити веома ограничен.“ В. Б. Петрановић: *op. cit.*, стр. 24.

¹⁶ В. Оливер Антић: *op. cit.*, стр. 48., цит. према: Јовановић: *Наследно право у сјајних Срба*, Београд, 1888., стр. 3.

¹⁷ В. Б. Петрановић: *op. cit.* стр. 24.

свега предвиђао начело првенстава мушке лозе над женском, а осим тога у оквиру једне исте лозе и првенство мушких сродника над женским. Оваквим системом СГЗ је у знатној мери повредио начело близине степена сродства, искључујући из наслеђивања читаве категорије блиских сродника, дајући наслеђе много пута сродницима који су оставиоцу представљали даљи степен сродства.¹⁸

У *прво наследно колено* према СГЗ улазили су потомци оставиоца, односно синови и њихово потомство и кћери и њихово потомство, при чему су се они позивали хијерархијским редом, односно, најпре синови са својим потомством, које се позивало по праву представљања (најпре мушко потомство, па тек ако њега није било онда женско), а ако није било ниједног сина нити ниједног потомка од било ког сина, на наслеђе су се позивале кћери и по праву представљања њихово потомство (опет уз приоритет мушког у односу на женско потомство). Женску децу, због приоритета постављеног у корист мушке деце законодавац је заштитио правилом да женској деци у оваквом случају припада уживање, издржање, снабдење и пристojно удомљење по постојећем обичају. *Друго наследно колено* чинили су отац и мајка оставиоца са својим потомством. Све наследнике из другог колена СГЗ је груписао у четири групе, постављајући правило да докле год има макар једног представника из раније групе, даља група се на наслеђе не може позвати. Први наследни ред представљао је отац оставиоцев који је добијао целу заоставштину, а ако он није био жив или из неког другог разлога није могао постати наследник, на наслеђе су се позивали очеви мушки потомци, односно браћа оставиоца, а даље и његово потомство по праву представљања (првенствено мушко, па онда женско), који су представљали други наследни ред у оквиру другог наследног колена. У трећи наследни ред улазиле су сестре оставиоца са потомством, које су наслеђивале заједно са мајком оставиоца. Ако су све сестре раније умрле на њихово место позивали су се најпре њихови мушки, а потом и женски потомци. У четврти наследни ред улазили су потомци мајке из другог брака. *Треће наследно колено* чинили су деда по оцу са својим потомством и баба по оцу, али само она, не и њено потомство из неког другог брака. Деда је наслеђивао целу заоставштину, јер се први позивао на наслеђе, а ако он није био жив, наслеђе је припадало његовим мушким потомцима, односно стричевима оставиоца и по праву представљања првенствено њиховим мушким потомцима, па тек ако њих нема женским. Ако деда није имао синове, или су умрли, а нису имали потомства, наслеђивале су дедине кћери (и евентуално њихово потомство по праву представљања, прво мушко, па тек иза њих женско) заједно са бабом, мајком оставиоцевог оца. *Четврти наследно колено* чинио је прадеда по оцу са својим потомством, при чему је распоред заоставштине исти као и у претходном колону, с тим што се прабаба уопште није позивала на наслеђе. *Пето наследно колено* чинио је прапрадеда по оцу са својим потомством. *Шесто наследно колено* чинио је чукундеда по оцу са својим потомством. *Седмо наследно колено*

¹⁸ В. Лазар Марковић: *Наследно право*, Београд, 1930., стр. 85.

је колено у женској, мајчиној лози и у њега је улазио деда по мајци са свим својим потомством, као и баба по мајци, али само она, а не и њено потомство из неког другог брака. Распоред заоставштине је исти као и у поменутом трећем наследном колени. *Осмо наследно колени* чинио је прадеда по мајци са својим потомством, а распоред заоставштине је исти као у четвртном наследном колени. *Девећто наследно колени* чинио је прапрадеда по мајци, са својим потомством. *Десетто наследно колени* чинио је чукундеда по мајци са својим потомством. Преживели супруг је наслеђивао заоставштину тек уколико није било наследника ни из десет наследних колена. Уопште гледано, у погледу наслеђивања у својину, наследноправни положај мужа и жене био је изједначен, тј. и супруга и супруг су наслеђивали само уколико није било ниједног од сродника из претходно поменутих десет наследних колена. Међутим, супруга је имала једно посебно право које муж није имао право удовичког ужитка. Ово њено право је трајало до смрти, односно до преудаје. Тако, у првом наследном колени на име удовичког ужитка њој је припадао део једнак наследном делу оставиоачевог првостепеног потомка, са припадницима другог наследног колена наслеђивала је равноправно, док је у случају позивања на наслеђе наследника трећег наследног колена удовица на име ужитка добијала целу заоставштину. Законик је, међутим, предвиђао да су муж и његови наследници могли наследити миразна добра жене, уколико није било њених наследника.¹⁹

СГЗ је у пар. 530. прописивао да је у недостатку уговора о наслеђивању, завештања, као и закона, односно законских наследника заоставштину припала држави. У погледу правног положаја државе када она преузима заоставштину, истиче се да СГЗ није изричито предвидео да је држава законски наследник, али да је на државу применио све прописе о наследнику.²⁰

Према СГЗ положај ванбрачне деце био је изразито неповољан, јер ванбрачна деца нису имала ни према оцу, ни према мајци, а ни према њиховим сродницима право наслеђа. Исто тако, ни они нису имали право наслеђа према ванбрачном детету. Само она ванбрачна деца која су била позаконљена накнадним браком својих родитеља имала су према својим родитељима законско наследно право (пар. 409). Иначе, ванбрачно непозаконљено дете наслеђивали су његови законити потомци, а ако законских потомака није било наслеђивали су хранитељи. Родитељи су могли евентуално наследити своје ванбрачно дете само ако су истовремени и хранитељи, дакле у својству хранитеља (пар. 411.). Остали сродници нису могли наследити једно ванбрачно лице.

СГЗ је познавао више врста усвојења, али је само потпуно усвојење повлачило законом предвиђене наследноправне последице. Наиме, према пар. 137. потпуно је усвојено оно туђе, мушко или женско дете, које су, уместо сина или кћери, без сваког услова и изузетка усвојили муж и жена, или само једно од њих, при чему се овако усвојено дете потпуно изједначавало са рођеним дете-

¹⁹ О правилима законског наслеђивања видети одговарајуће параграфе: 395-408, 412-416 СГЗ-а. В. и Лазар Марковић: *op. cit.*, стр. 108-128, 128-140.

²⁰ В. Лазар Марковић: *op. cit.*, стр. 141.

том и звало се посинак или поћерка, а родитељи поочим и помајка. Тако, усвојеник је имао законско наследно право према усвојиоцу и према његовим потомцима, али није био у потпуности изједначен са рођеним дететом, без обзира што је то закон прокламовао у параграфу 137., јер није имао право наслеђа према другим сродницима усвојиоца. Спорно је било наследно право усвојиоца према усвојенику. „У пар. 410 не предвиђа се случај да је усвојено дете, а без деце и њиховог потомства умрло пре усвојитеља..., а из тога што се тај случај не предвиђа даје се логично закључити само то, да га законодавац није хтео предвидети, зато што није хтео дати усвојитељу то право, а из разлога да спречи усвајање туђег детета из користољубља...”²¹ Но, постоји и супротно мишљење по коме је и усвојилац имао право наслеђа, односно да је у пар. 410. предвиђен случај да је усвојилац умро и да га је усвојеник наследио, па је онда умро и усвојеник не оставивши потомке, те да се пре може обратити тврдити да и усвојилац има право наслеђа кад то право има његово потомство.²² Тако, по овом мишљењу у случају смрти усвојеника који није оставио потомство, на наслеђе се најпре позивао усвојилац, а након тога потомци усвојиоца. Уколико потомци нису могли или нису хтели да наследе, заоставштина се делила на добра које је усвојеник бестеретно стекао од усвојиоца и његовог потомства, која су припадала усвојиоцу и његовим сродницима и остала добра, која су припадала крвним сродницима усвојеника.

Супротно дотадашњим обичајима и друштвеним приликама уопште СГЗ је остављао изузетно широк простор слободи завештања постављајући изузетно рестриктивно круг нужних наследника. Наиме, право на нужни део су могли остварити само првостепени потомци оставиоца и то без примене права остављања, а уз постојање дискриминације према полу у корист мушких лица. Прецизније, право на нужни део су имала пре свега само брачна деца, као и усвојеници и то најпре мушка деца, па тек ако њих није било ово право су могле остварити кћерке оставиоца (пар. 477). Величина нужног дела износила је половину од законског дела. Ниједан други сродник није имао право на нужни део, а ни преживели брачни друг (у погледу брачног друга мора се ипак узети да је супрузи био обезбеђен нужни законски удео у виду права на уживање). Правна природа права на нужни део била је наследноправног карактера, односно нужни наследник је имао право на реални део заоставштине.

Треба напоменути да су у време доношења СГЗ задруге у којима су владала чврста обичајна правила уређена с обзиром на интересе целине, односно потребу чувања и одржања кућне имовине²³ биле раширена појава. СГЗ је и за наслеђивање задружних имања поставио начело да се на ово наслеђе примењују сва правила о индивидуалном наслеђивању, уколико не би шта друго изречно било наређено. У пар. 528. постављен је принцип да сродство у задрузи има првенство над сродством изван задруге, па макар оно било у ближем сте-

²¹ В. Андра Борђевић: *Наследно право по нашем грађанском законнику*, Бранич, 1904., стр. 195.

²² В. Лазар Марковић: *op. cit.*, стр. 149.

²³ В. Лазар Марковић: *op. cit.*, стр. 151.

пену, што значи да су се после смрти једног задругара на његово наслеђе пре свега позивали сродници који су са њим живели у задрузи по правилима законског наслеђивања. Ако је постојао макар један сродник у задрузи, из предвиђених десет наследних колена, он је добијао наследство пре сродника који су живели ван задруге. Од овога је био постављен изузетак у погледу малолетне деце која су с мајком отишла из задруге, задржавајући дакле, на тај начин своје првенство и ван задруге, као и у погледу лица која су морала напустити задругу без своје воље (по нужди, сужањству). Девојке које су живе у задрузи имале су право на издржавање и мираз (пар. 529), док је оставиочева супруга имала право да у задрузи живи на делу свог мужа (пар. 523). С обзиром да је СГЗ задругу регулисао као сусвојину, било је могуће и тестаментално располагање уделом у њој, као и постављање захтева за деобу.

Наслеђивање према Закону о наслеђивању ФНРЈ

Основни разлози који су захтевали доношење Закона о наслеђивању из 1955. године пролазили су из наслеђених различитости режима наслеђивања из времена старе Југославије и из неуједначености судске праксе у промењеним друштвено-политичким и друштвено-економским условима нове Југославије. Познато је да у старој Југославији није постојао јединствен режим наслеђивања, већ је за ову област друштвених односа постојало шест различитих правних подручја.²⁴ Судови нове Југославије, а нарочито Савезни врховни суд одиграли су значајну улогу у процесу уједначавања правног режима наслеђивања, па је десетогодишња судска пракса дала огроман прилог решењима садржаним у савезном Закону о наслеђивању донетом 1955. године.²⁵

Закон је прокламујући начело јединства наследног права у потпуности избрисао разлике које су постојале у прошлости у земљама Југославије и које су подржавале неједнакост у области наслеђивања, одредивши јединствен режим наслеђивања за све грађане на целој територији ФНРЈ.²⁶ Одредба члана 4. истог закона у којем је дошло до изражаја начело равноправности у наслеђивању само је употпунила већ истакнуту основну карактеристику о јединствености наследног права: „Грађани су, под истим условима, равноправни у наслеђивању. Мушка и женска лица равноправна су у наслеђивању.”

Овај закон је усвојио два основа позивања на наслеђе закон и тестамент. Уговор о наслеђивању, као трећи могући основ позивања на наслеђе није био

²⁴ За подручје Србије и Македоније постојао је један правни режим, за подручје Црне Горе други, за подручје Хрватске са Славонијом трећи, за подручје Словеније и Далмације – четврти, за подручје Босне и Херцеговине пети, за подручје Војводине шести правни режим. Ако се овоме дода и режим шеријатског наследног права онда је јасна велика шароликост која је у прошлости владала у области наследног права.

²⁵ У даљем тексту СЗОН.

²⁶ В. чл. 1. СЗОН-а

допуштен и као такав био је санкционисан ништавошћу.²⁷ Ништавим су сматрани и уговор о будућем наследству или легату, као и уговор о садржини теста-мента.²⁸ Међутим, за разлику од закона о наслеђивању који су касније донети, СЗОН иако је начелно предвиђао да одрицање од наслеђа које није отворено нема правно дејство, ипак је допуштао могућност да споразумом потомка, који може самостално располагати својим правима, са претком, дође до одрицања од наследства које би том потомку припало после смрти претка.²⁹

Закон о наслеђивању из 1955. године прихватао је линеарно-парентеларни систем расподеле сродника као законских наследника, при чему је била усвојена концепција широко постављеног круга законских наследника. Наиме, из чл. 9. овог закона произлази да се као законски наследници умрлога појављују сви његови потомци, његови усвојеници и њихови потомци, његов брачни друг, његови родитељи, његова браћа и сестре и њихови потомци, његови деде и бабе и њихово потомство, као и његови остали преци, и то по наследним редовима, с тиме да наследници ближег наследног реда искључују из наследства наследнике из даљег наследног реда. Дакле, савезни закон је предвиђао четири наследна реда, са могућношћу постојања петог и даљих наследних редова, при чему је евидентно да је круг законских наследника, у оквиру интестатског наслеђивања одређен првенствено чињеницом сродства (крвно и по усвојењу), као и чињеницом брака. Према чл. 8. СЗОН-а заоставштина без наследника постајала је друштвена својина.

Унутар крвног сродства савезни закон је у погледу наслеђивања повлачио одређену разлику између брачних и ванбрачних сродника, при чему је та разлика у одређеним ситуацијама могла и ишчезнути. Наиме, из члана 23. СЗОН-а произилази да је овај закон признавао ванбрачној деци једнако право на заоставштину свог оца, мајке и сродника мајке на истоветан начин као и брачној деци. С друге стране, ванбрачној деци и њиховим потомцима признавана су на заоставштини очевих сродника иста наследна права као и брачној деци и њиховим потомцима, само ако је отац ванбрачно дете признао за своје пред надлежним органом, или ако га је довео да с њим живи, или је на други начин показао да га признаје за своје. Под претпоставком испуњења ових услова наследно право ванбрачне деце и њихових потомака на заоставштину очевих сродника имало је узајамни карактер, односно у случају испуњења наведених услова и очеви сродници су добијали наследна права на заоставштину ванбрачне деце и њихових потомака, и то иста наследна права као и на заоставштину својих брачних сродника.

Савезни закон о наслеђивању је учинио корак више у прогресивном развоју наследноправног положаја ванбрачних лица, нарочито ванбрачне деце. Можда не завршни корак, но остављајући и саму могућност да се тај корак у појединим случајевима и учини, условљавајући то испуњењем извесних допун-

²⁷ В. чл. 6. и чл. 108. СЗОН-а

²⁸ В. чл. 109. и чл. 110. СЗОН-а

²⁹ В. чл. 140. ст. 1. и ст. 2. СЗОН-а

ских услова, закон је као правило поставио изједначење брачне и ванбрачне деце.

Према Основном закону о усвојењу из 1947. године постојала је само једна врста усвојења и то тзв. непотпуно усвојење. Савезни закон о наслеђивању нормирао је наследноправне односе усвојења у члану 25. и одредио да су усвојеник и његови потомци законски наследници усвојиоца, али не и његових сродника, при чему су се у самом акту о усвојењу ова права могла ограничити или сасвим искључити, под условом да је усвојилац имао рођену децу (чл. 19. Основног закона о усвојењу). Између усвојеника и његових крвних сродника законски наследни ред остајао је непромењен. Исти члан СЗОН-а уређивао је и наследна права усвојиоца, његовог брачног друга и његових сродника, а према којем се они нису могли појавити као законски наследници усвојеника и његових сродника.

Овакво регулисање је представљало последицу схватања да је усвојење установа која се у претежној мери заснива у корист усвојеника, те да је стога само усвојеник могао да има користи од усвојења у виду једностраног наследног права (само у корист усвојеника и његових потомака). Хипотеза према којој би усвојилац имао законско право наслеђа према усвојенику није била позната нашем првом закону о наслеђивању. Ту је безусловност, како ћемо то касније видети, због његове неоправданости и неправичности, напустио касније донети Закон о наслеђивању СР Србије из 1974. године.

Поред чињенице сродства и чињеница брачне везе између оставиоца и лица које треба да се појави као његов универзални сукцесор била је једна од одлучујућих чињеница при формулисању законског наследног реда. Закон је у односу на правно стање у прошлости знатно побољшао положај брачног друга као законског наследника и то у неколико видова. СЗОН је укинуо право удовичког ужитка, тако да супружник увек наслеђује у својину. Тако, заоставштину умрлог пре свих наслеђују његова деца и његов брачни друг, и то на једнаке делове,³⁰ док заоставштину оставиоца који није оставио потомке, у другом наследном реду наслеђују његови родитељи и његов брачни друг, и то родитељи умрлога наслеђују половину заоставштине, а другу половину брачни друг умрлог.³¹ Надаље, ако су оба родитеља оставиочева умрла пре оставиоца, а нису оставила ни једног потомка, целу заоставштину наслеђује преживели брачни друг, односно у оваквом случају надживели брачни друг искључује из законског реда наслеђивања припаднике трећег и свих осталих наследних редова.³²

Међутим, СЗОН је предвиђао и могућност измене наследног дела брачног друга као законског наследника у виду његовог евентуалног смањења, али и повећања, уз претпоставку испуњења одређених услова. Пре свега, а према члану 12. СЗОН-а, до измена је могло доћи у првом наследном реду где је, првенствено у циљу заштите положаја деце чији други родитељ није остави-

³⁰ В. чл. 10. СЗОН-а

³¹ В. чл. 13. ст. 1. и ст. 2. СЗОН-а

³² В. чл. 16. СЗОН-а

очев супружник, била предвиђена могућност смањења наследног дела брачног друга уз испуњење одређених услова који су се односили пре свега, дакле, на постојање оставиоачевог детета (из претходног брака или ванбрачног),³³ као и на укупну имовину надживелог супружника за коју је било потребно да је већа од наследног дела који би му припао применом општих правила наслеђивања, у ком случају је сваком оставиоачевом детету припадао два пута већи део него супружнику и то моментом испуњења напред наведених услова, тако да се функција суда сводила само на израчунавање, истоветно у сваком случају. Видећемо да је и у погледу регулисања овог питања дошло до позитивних измена у ЗОН СР Србије из 1974. године и ЗОН Србије из 1995. године.

Осим тога, уколико супружник оставиоца није имао нужних средстава за живот, суд је могао на његов захтев, да одлучи да му се повећа наследни део, у ком случају је он могао наследити и један део оног дела заоставштине који би применом општих правила наследили остали наследници другог наследног реда, а у случају изузетно мале вредности заоставштине услед чије би поделе супружник запао у оскудицу, суд је могао супружнику доделити целу заоставштину. Суд је морао у примени овог прописа да узме у обзир све околности случаја, а посебно имовинске прилике и способност за привређивање надживелог супружника, имовинске прилике осталих наследника, њихову способност за привређивање, као и вредност заоставштине.³⁴ Исто тако, уколико родитељи који конкуришу на наслеђе супружнику оставиоца немају нужних средстава за живот, суд је могао на њихов захтев да одлучи да наследе и један део заоставштине који би применом општих правила припао супружнику, а уколико је заоставштина била тако мале вредности да би њеном поделом родитељи запали у оскудицу, суд је могао да одлучи да родитељи наследе целу заоставштину. Суд је при том морао узети у обзир све околности, посебно имовинске прилике и способност за привређивање родитеља, имовинске прилике супружника, односно потомка родитеља који се позивао по праву представљања на његово место, као и њихову способност за привређивање и вредност заоставштине.³⁵ Дакле, у оба случаја, како у случају када је брачни друг поставио захтев за повећање свог наследног дела, тако и у ситуацији када су родитељи то чинили, једина законска могућност повећања наследног дела била је путем проширења својинских права у корист онога ко је такав захтев поставио. Истоветно решење садржавао је и касније донети ЗОН СР Србије из 1974. године. ЗОН Србије из 1995. године задржава институт повећања, односно смањења наследних делова у другом законском наследном реду, но при том уноси изузетно позитивне промене о којима ће касније бити речи.

³³ Поједини аутори су сматрали да ово правило није важило за ванбрачну децу, образлажући то чињеницом да закон умањење предвиђа само ако има деце из *ранијих* бракова оставиочевих. В. Креч-Павић, *Коментар закона о наслеђивању са судском праксом*, Загреб, 1964., стр. 38.

³⁴ В. чл. 28. СЗОН-а

³⁵ В. чл. 29. СЗОН-а. В. и ст. 2. и ст. 3. истог члана где су предвиђена и правила за случај да је заједница живота између родитеља трајно престала и за случај када се на место родитеља по праву представљања јављао његов потомак.

Побољшање положаја брачног друга било је изражено је и у томе што је у погледу нужног дела, брачни друг био изједначен са потомцима оставиоца, тако да му је нужни део износио половину од законског дела,³⁶ као и што је надживели брачни друг конкурисао са потомцима оставиоцем који су живели са оставиоцем у истом домаћинству на оним предметима домаћинства који немају знатнију вредност, а који служе задовољавању свакодневних потреба.³⁷ Овакви предмети домаћинства су се издвајали из заоставштине.³⁸

Према СЗОН-у право на нужни део су имали сви потомци оставиоца, његови усвојеници и њихови потомци, родитељи оставиоца и његов брачни друг³⁹ и то само на основу чињенице постојања постојања сродничког, односно брачног односа са оставиоцем, односно, по чисто објективном критеријуму. Сва ова лица су стицала право на нужни део само уз услов да она, сходно законском наследном реду, могу и хоће да буду наследници у конкретном случају, дакле, имала су право на нужни део самим тим што су могли и када су могли да буду законски наследници. Поред овог критеријума, постојао је и објективно-субјективни критеријум, по коме су одређена лица стицала право на нужни део само када је поред испуњења општих услова за својство наследника уопште и поред тога што су сродници одређене врсте са оставиоцем, на њиховој страни постојао још и неки допунски услов одређен законом, услов који је субјективне природе. Овај субјективни, допунски услов тицао се трајне неспособности за рад и немања нужних средстава за живот, а уз испуњење овог услова право на нужни део су могли остварити преци оставиоца (осим родитеља), дакле, деде и бабе, прадеде и прабабе, даљи преци, као и оставиочева браћа и сестре.⁴⁰

Основна карактеристика СЗОН-а у погледу нужног наслеђивања било је нормирање широког круга нужних наследника (видећемо да се истом решењу приклонио и ЗОН Србије из 1995. године изменивши на тај начин решења прихваћена у ЗОН СР Србије из 1974. године у погледу круга нужних наследника).

У погледу величине нужног дела закон о наслеђивању из 1955. године је поступио на следећи начин: оставиочеви потомци, његови усвојеници и њихови потомци, као и брачни друг (нужни наследници првог нужног наследног реда) имали су право на име нужног дела на половину, а сви остали нужни наследници, односно родитељи и браћа и сестре оставиоца (нужни наследници другог нужног наследног реда), деде и бабе (нужни наследници трећег нужног наследног реда) и даљи директни преци оставиоца на трећину законског дела, односно од дела који би свакоме од њих припао по редовном законском реду наслеђивања.⁴¹

³⁶ В. чл. 31. ст. 2. СЗОН-а

³⁷ В. чл. 38. СЗОН-а

³⁸ Из заоставштине су се издвајали и одговарајући делови на име доприноса у повећању вредности оставиоцеве имовине од стране потомака оставиоцевих који су живели у заједници са оставиоцем и својим трудом, зарадом или иначе му помагали у привређивању. В. чл. 37. СЗОН-а

³⁹ В. чл. 30. ст. 1. СЗОН-а

⁴⁰ В. чл. 30. ст. 2. СЗОН-а

⁴¹ В. чл. 31. ст. 2. СЗОН-а

И напослетку, СЗОН је предвиђао да нужном наследнику припада на име нужног дела одређени део сваке ствари и права који сачињавају заоставштину, тако да закључујемо да је овај закон прихватио наследноправну, односно стварноправну природу права на нужни део, остајући на тај начин у сфери римске правне традиције.⁴² Ово решење се није показало као најбоље, те је и у погледу овог питања ЗОН Србије из 1995. године поступио на другачији начин прихватајући облигационоправну природу права на нужни део као правило, а с обзиром на све предности ове концепције о којима ће у даљим излагањима бити речи.

Наслеђивање према Закону о наслеђивању СР Србије

Нови закони о наслеђивању република и покрајина су у основи у највећој мери прихватили решења из ранијег савезног закона о наслеђивању из 1955. године.⁴³ То се показало као оправдано и рационално, јер је ранији Закон о наслеђивању садржавао савремена решења која су у својој примени дала врло позитивне резултате. Стога је разумљиво да је управо савезни Закон о наслеђивању представљао узор за садржину нових републичких и покрајинских закона о наслеђивању. Принцип јединствености (универзалности), који је представљао крупну новину у односу на правила предратног права, као једно од најзначајнијих начела које је увео још СЗОН, а које начело је значило да су правила наслеђивања за све држављане наше земље увек иста, без обзира на личност оставиоца или наследника (без обзира на пол, ред рођења, занимање и сл.), без обзира на врсту, порекло и квалитет добара која улазе у састав заоставштине, прихватају и републички и покрајински прописи, па и ЗОН СР Србије.⁴⁴

Као и ранији савезни закон о наслеђивању и закон о наслеђивању Србије из 1974. године предвиђа да само закон и тестамент могу бити основи позивања на наслеђе.⁴⁵ Уговор о наслеђивању, уговор о будућем наследству или легату и уговор о садржини тестаментa нису допуштени и санкционисани су ништавошћу, а за разлику од претходног закона о наслеђивању, према ЗОН

⁴² В. чл. 32. СЗОН-а

⁴³ Уставни амандмани из 1971. године изменили су и нормативну надлежност у области наследног права, тако да су материјалноправна питања наслеђивања прешла у законодавни делокруг република и покрајина.

⁴⁴ Изузетак од овога је предвиђао ЗОН СР Босне и Херцеговине у погледу наслеђивања ауторских имовинских права, која је према овом закону могао наследити само сужен круг законских наследника, као и Закон о наслеђивању пољопривредног земљишта и индивидуалних пољопривредних газдинстава (имања) СР Словеније који је прописивао посебан систем наслеђивања пољопривредних газдинстава.

⁴⁵ В. чл. 6. ЗОН СР Србије

СР Србије ни одрицање од наслеђа које није отворено не производи никакво правно дејство.⁴⁶

Формулишући законске наследне редове по основу чињенице сродства, ЗОН СР Србије прихватио је као и ранији закон о наслеђивању линеарно-парентеларни систем са свим његовим последицама, при чему је приметна тенденција сужавања круга сродника као законских наследника у односу на ранији закон о наслеђивању из 1955. године. Наиме, према ЗОН СР Србије круг законских наследника завршавао се закључно са са дедама и бабама оставиоца и са њиховим првостепеним потомством, те даљи потомци трећег наследног реда, као ни сродници из четвртог и даљих наследних редова нису долазили уопште у обзир да буду законски наследници.⁴⁷ У случају да иза оставиоца није остало сродника из првог и другог наследног реда, нити родоначелника трећег наследног реда и њиховог првостепеног потомства његова имовина постајала је друштвена својина.⁴⁸

С обзиром да је од самог доношења савезног закона о наслеђивању критиковано решење истог које је садржавало одређену, макар и најмању дискриминацију ванбрачне деце у погледу њиховог наследноправног положаја, сви новодонети закони о наслеђивању, па и Закон о наслеђивању СР Србији прописују да се ванбрачно сродство изједначује у погледу наследноправног положаја са брачним. ЗОН СР Србије је то учинио једном општом нормом: „Брачна и ванбрачна деца равноправна су у наслеђивању.”⁴⁹ Без обзира што је ово законско решење ЗОН СР Србије само пратило прогресивне тенденције савезног закона о наслеђивању, може се рећи да је оно једно од изузетно важних решења закона из 1974. године, с обзиром на чињеницу да је у потпуности укинуло дискриминацију између брачних и ванбрачних сродника у погледу њиховог наследноправног положаја.

До измена је дошло и по питању наследноправних последица усвојења.⁵⁰ Наследна права усвојеника и њихових потомака из непотпуног усвојења према усвојоцу Закон о наслеђивању СР Србије је регулисао у чл. 20. и то на исти начин као и ранији закон из 1955. године. Надаље, и према новом закону усвојење не дира у наследна права између усвојеника и његових крвних сродника, односно они се и даље могу наслеђивати без обзира на извршено усвојење. Ово правило је било без изузетка и по савезном закону о наслеђивању. Оно дакле, важи и по ЗОН СР Србије, али ипак трпи извесно ограничење. Наиме, ЗОН СР Србије укида безусловност постављену од стране претходно донетог закона предвиђајући да усвојилац, али само он, не и његови сродници, може имати

⁴⁶ В. чл. 103-105. и чл. 135. ЗОН СР Србије

⁴⁷ В. чл. 9. ЗОН СР Србије

⁴⁸ В. чл. 8. ЗОН СР Србије

⁴⁹ В. чл. 4. ЗОН СР Србије

⁵⁰ ЗОН СР Србије је регулисао само наследноправне последице непотпуног усвојења, с обзиром на то да је увођење потпуног усвојења уследило две године након доношења Закона о наслеђивању, Законом о усвојењу из 1976. године.

законско наследно право према усвојенику и његовој деци, уколико су испуњена два услова: да усвојилац нема нужних средстава за живот и уколико за то постоје важни разлози. Ове разлоге оцењује суд узимајући у обзир све околности, а нарочито способност за привређивање и имовинске прилике усвојιοца. Уколико би усвојилац испуњавао ове услове њему би према наведеном закону припадало исто наследно право које он има и према својој деци и унуцима, односно, његов наследни део био је једнак наследном делу одговарајућег усвојениковог претка. Ово законско наследно право у корист усвојιοца, под претпоставком испуњења наведених услова, зависило је у конкретном случају и од постојања законског наследног права у корист усвојеника на имовину усвојιοца, односно да наследна права усвојеника нису уговором о усвојењу искључена. Овим је правило које је савезним законом о наслеђивању било постављено без изузетка, а по којем непотпуно усвојење не дира у наследна права између усвојеника и његових крвних сродника, по новом закону о наслеђивању постављено са ограничењем, јер се из претходно реченог види да је према новом закону постојала могућност да родитељи оставиоца, иако његови крвни сродници некад нису могли наследити имовину усвојеника, јер ју је у одређеним ситуацијама наслеђивао усвојилац.⁵¹

Редослед позивања и величина наследног дела брачног друга као законског наследника, регулисани су и према новом закону онако како га је уредио савезни закон о наслеђивању.⁵² Одступања од редовних правила законског наслеђивања у смислу смањења наследног дела брачног друга у првом наследном реду, остала су иста и по новом закону. Међутим, док је до оваквог смањења наследног дела брачног друга по ранијем закону долазило аутоматски, моменом испуњења услова, по чл. 12. новог закона до овакве могућности смањења није долазило на такав начин, јер је и поред испуњења тих услова суд морао да нађе да је у конкретном случају такво смањење заиста и оправдано, узимајући у обзир све околности случаја.⁵³ Функција суда се почев од ЗОН СР Србије не своди на идентично у сваком случају рачунско израчунавање, већ на оцену оправданости смањења наследног дела брачног друга, што се може окарактерисати као позитивна новина, односно измена. Овим начином избегнута је могућност неоправданог смањења наследног дела брачног друга до које је у конкретном случају могло доћи чак и онда када је сопствена имовина преживелог брачног друга била већа од вредности његовог наследног дела, али је истовремено имовински положај деце био изразито повољан. Закон из 1974. године на идентичан начин као и закон из 1955. године регулише могућност

⁵¹ В. Борислав Благојевић: *Наследно право у Југославији-права република и покрајина*, Београд, 1988., стр. 140-141.

⁵² В. чл. 10, чл. 13. и чл. 16. ЗОН СР Србије

⁵³ Као „околности случаја“ које би суд имао да узме у обзир, поред релације вредности сопствене имовине преживелог брачног друга и вредности дела заоставштине који би преживели брачни друг требало да добије по општим правилима законског наслеђивања, дошло би у обзир у највећем броју случајева само имовно стање деце и њихове способности за рад, као и способност за рад и привређивање преживелог брачног друга. . . В. Борислав Благојевић: *op. cit.*, стр. 148.

смањења наследног дела брачног друга у корист родитеља оставиоца, као и повећање наследног дела брачног друга на терет осталих наследника другог наследног реда.⁵⁴

ЗОН СР Србије у члановима 32. и 33. предвиђа и случајеве издвајања из састава заоставштине до којег може доћи у корист потомака који су привређивали са оставиоцем, као и у корист надживелог брачног друга и потомака, ако се ради о предметима домаћинства мање вредности, а који служе задовољавању њихових свакодневних потреба.

Тенденција општег сужавања круга сродника као законских наследника у ЗОН СР Србије дошла је до изражаја и код нужног наслеђивања као вида императивног законског наслеђивања. Нужни наследници су као и по претходном закону потомци, усвојеници и њихови потомци, брачни друг и родитељи оставиоца, и то по објективном критеријуму, односно без испуњења било каквих додатних услова за постајање нужним наследником, а величина нужног дела свих претходно наведених лица износи половину од законског дела, осим родитеља чији нужни део износи трећину од дела који би им по закону припао.⁵⁵ Поред претходно наведених лица нужни наследници су још само деде и бабе, као и браћа и сестре умрлог који нужни део добијају применом објективно-субјективног критеријума, односно само уколико су трајно неспособни за рад и немају нужних средстава за живот, при чему величина нужног дела ових нужних наследника износи такође трећину од законског дела.⁵⁶ Дакле, у односу на ранији закон о наслеђивању, ЗОН СР Србије предвиђа ужи круг нужних наследника, јер се по овом закону остали оставиоचेви преци не могу појавити као нужни наследници.

Предвиђајући да нужном наследнику на име нужног дела припада одређени део сваке ствари и права који сачињавају заоставштину,⁵⁷ ЗОН СР Србије је као и претходни закон прихватио наследноправну, односно стварноправну природу права на нужни део.

Наслеђивање према Закону о наслеђивању Србије (1995)

И према ЗОН Србије дозвољени основи позивања на наслеђе су само закон и завештање.⁵⁸ Важећи закон о наслеђивању предвиђа ништавост уговора о наслеђивању, уговора о будућем наследству или испоруци, уговора о садржини завештања, као и одрицања од наслеђа које није отворено.⁵⁹

⁵⁴ В. чл. 23. и чл. 24. ЗОН СР Србије

⁵⁵ В. чл. 25. ст. 1. и чл. 26. ст. 2. ЗОН СР Србије

⁵⁶ В. чл. 25. ст. 2. и чл. 26. ст. 2. ЗОН СР Србије

⁵⁷ В. чл. 27. ЗОН СР Србије

⁵⁸ В. чл. 2. ЗОН Србије из 1995. године (у даљем тексту ЗОН Србије)

⁵⁹ В. чл. 179-181. и чл. 218. ЗОН Србије

ЗОН Србије из 1995. године се у погледу регулисања питања круга законских наследника враћа решењима постављеним од стране савезног закона о наслеђивању. Усвајајући као и ранији закони линеарно-парентеларни систем расподеле сродника, важећи закон о наслеђивању у чл. 8. одређује да оставиоца на основу закона наслеђују његови потомци, усвојеници и њихови потомци и брачни друг, (наследници првог наследног реда), родитељи, усвојиоци, браћа и сестре и њихови потомци (наследници другог наследног реда), деде и бабе и њихови потомци (наследници трећег наследног реда) и остали преци (наследници даљих наследних редова). Дакле, права линија, како нисходна тако и усходна се неограничено позива на наслеђе, док право представљања обухвата све побочне сроднике у прва три наследна реда. Између наследних редова чији број није ограничен постоји принцип искључивости, следореда, односно наследници ближег наследног реда искључују из наслеђа наследнике даљег наследног реда. Уколико нема наследника који би могли и хтели наследити, република Србија се јавља као последњи законски наследник, чиме је за разлику од ранијих прописа на јасан начин одређена правна природа права државе на наслеђе.⁶⁰

ЗОН Србије из 1995. године задржава могућност смањења наследног дела брачног друга оставиоца и истовременог увећања наследног дела деце оставиоца, али при том уноси једну новину. Док се према претходна два закона, како смо то видели, наследни део деце могао повећати само у двоструком износу, позитивно право даје могућност да то повећање буде и мање од двоструког.⁶¹

И према позитивном праву, наследни део оставиоцевог брачног друга, у случају да нема нужних средстава за живот може се повећати у другом наследном реду, али за разлику од досадашњих законских решења која су предвиђала својинско увећање наследног дела, сада је то, по правилу, могуће путем много правичнијег решења, кроз личну службеност плодуживања. Само у случају минорне вредности заоставштине и некорисности права доживотног уживања на истој брачни друг може добити целу заоставштину у својину.⁶² Дакле, према новом закону тренутно имовинско стање не доводи до трајних последица, јер се према важећем закону као основна последица промене тих прилика јавља могућност судског укидања доживотног уживања на захтев осталих наследника у случају да је престао алиментациони основ супружничког оствареног права на повећање наследног дела. При одлучивању о овоме суд ће ценити личне и имовинске прилике брачног друга, али како је наследни део брачног друга увећан и услед доброг имовног стања његових тадашњих санаследника, то ће суд узети у обзир и исте такве прилике наследника који постављају захтев за укидањем доживотног уживања.⁶³ Осим ове могућности, закон предвиђа и могућност споразумног, уговорног преиначења супружничког права на доживотно уживање у доживотну ренту⁶⁴ због могућих компликација у правним

⁶⁰ В. чл. 8. ст. 4. и чл. 21. ЗОН Србије

⁶¹ В. чл. 9. ст. 3. ЗОН Србије

⁶² В. чл. 23. ст. 1. и ст. 2. ЗОН Србије

⁶³ В. чл. 25. ст. 2. и ст. 3. ЗОН Србије

⁶⁴ В. чл. 25. ст. 1. ЗОН Србије

односима између санаследника као власника и оставиоцевог брачног друга као уживаоца. Из истих разлога, односно немања нужних средстава за живот, може се повећати и наследни део оставиоцевих родитеља, који такође по правилу могу захтевати доживотно уживање на заоставштини, а изузетно могу захтевати и у својину.⁶⁵ Право надживелог брачног друга, као ни исто такво право родитеља није наследиво.⁶⁶

ЗОН Србије из 1995. године, начелно задржавајући решења ранијих закона према којима брачни друг наслеђује у својину половину заоставштине, поставља још један изузетак. Када је брачни друг позван на наслеђе с наследницима другог наследног реда, а вредност оставиоцевих наслеђених добара чини више од половине његове посебне имовине, остали наследници другог наследног реда могу захтевати смањење супружничког својинског наследног дела до четвртине заоставштине, под условом да брачна заједница живота није трајала дуже времена.⁶⁷ Наведена законска одредба представља логичну последицу настојања новог закона о наслеђивању за потпуним успостављањем узајамности у погледу повећања, односно смањења наследних делова брачног друга и сродника другог наследног реда, уколико они конкуришу на наслеђе. Према ранијим законским решењима та узајамност је постојала само уколико је у питању однос између брачног друга и родитеља оставиоца као родоначелника другог наследног реда, а не и између брачног друга и побочних сродника другог наследног реда, пошто ови последњи нису могли у своју корист тражити смањење наследног дела брачног друга, док је брачни друг то могао чинити у односу на њихов део. Право оставиоцевих сродника из другог наследног реда да траже ово смањење је наследиво, а оставиоцев брачни друг може уместо умањеног наслеђа у својину изабрати доживотно уживање на половини заоставштине.⁶⁸

За разлику од ранијих законских решења по којима својина на предметима домаћинства улази у састав заоставштине, и из ње се накнадно издваја у корист законом одређених субјеката, према ЗОН-у Србије из 1995. године оставиочево право својине на предметима домаћинства уопште не улази у заоставштину, те се самим тим и не наслеђује. Новим законским регулисањем стицања својине на предметима домаћинства установљен је један нови облик дељиве заједничке својине заједничка својина на предметима домаћинства. Осим тога, по новом ЗОН-у Србије у стицању овог права поред надживелог брачног друга и потомака, равноправно конкуришу и родитељи оставиоца.⁶⁹

⁶⁵ В. чл. 31. и чл. 32. ЗОН Србије

⁶⁶ В. чл. 24. и чл. 33. ЗОН Србије

⁶⁷ В. чл. 26. ЗОН Србије

⁶⁸ В. чл. 27. и чл. 28. ст. 1. ЗОН Србије

⁶⁹ В. чл. 1. ст. 3. ЗОН Србије. В. и чл. 1. ст. 4. у којем је предвиђено да заоставштину не чине ни добра за коју су оставиоцеву имовину увећали његови потомци који су с њим живели у заједници и својим трудом, зарадом или иначе му помагали у привређивању, већ та добра припадају потомку, сразмерно делу за који је увећао оставиоцеву имовину.

Наследноправне последице усвојења ЗОН Србије регулише на различит начин, у зависности од тога да ли се ради о потпуном или непотпуном усвојењу. С обзиром да потпуно усвојење у целини подражава родитељски однос, и наследноправни положај усвојеника и усвојиоца усклађен је са одговарајућим положајем родитеља и деце. Тако, усвојеник из потпуног усвојења и његови потомци улазе у први наследни ред на исти начин и са истим последицама као да је у питању крвно сродство.⁷⁰ Исто тако и усвојилац и његови сродници су законски наследници усвојеника и њихових потомака, на исти начин као што родитељи и њихови сродници наслеђују своју децу и њихове потомке.⁷¹ Потпуно усвојење истовремено подразумева и престанак узајамних наследних права између усвојеника и његових потомака са осталим усвојениковим природним сродницима.⁷² У погледу наследноправних последица непотпуног усвојења, позитивно право предвиђа да уколико приликом усвојења није било никаквих ограничења или искључења наследних права (до којих према чл. 176. ст. 1. ЗБПО Србије може доћи уколико усвојилац има рођене деце) онда усвојеник и његови потомци имају иста наследна права према усвојиоцу (само према њему, не и према његовим сродницима, његовом брачном другу, нити према његовим другим усвојеницима) као и његова деца и други његови потомци, при чему непотпуно усвојење не смета наслеђивању између усвојеника и његових крвних сродника.⁷³ Даље, ЗОН Србије на много јаснији и прецизнији начин регулише наследна права усвојиоца из непотпуног усвојења у односу на претходни закон, постављајући пре свега правило да усвојилац не може наследити свога усвојеника, од којег је правила могуће одступити, уколико усвојилац нема нужних средстава за живот, а усвојеник нема наследника из првог наследног реда, у ком случају усвојилац може захтевати доживотно уживање на делу заоставштине, под условом да при усвојењу нису била искључена усвојеникова наследна права. Ово право није наследиво.⁷⁴

ЗОН Србије из 1995. године чини измене и у погледу регулисања нужног наслеђивања. Доследније спроводећи наследноправно начело узајамности, он пре свега проширује круг нужних наследника, предвиђајући да право на нужни део имају поред оставиочевих потомака, усвојеника и њихових потомака, брачног друга, родитеља, усвојиоца из потпуног усвојења, оставиочеве браће и сестара, деда и баба и сви даљи оставиочеве преци у правој усходној линији. Поред тога, према позитивном праву и усвојилац из непотпуног усвојења има право на нужни део уз испуњење објективно-субјективног услова, односно уколико нема нужних средстава за живот и уколико је трајно неспособан за привређивање. Уз испуњење овог услова као нужни наследници појављују се и браћа и

⁷⁰ В. чл. 34. ЗОН Србије

⁷¹ В. чл. 37. ЗОН Србије

⁷² В. чл. 34. ст. 2. ЗОН Србије

⁷³ В. чл. 35. ЗОН Србије

⁷⁴ В. чл. 38. ЗОН Србије

сестре, бабе и деде и остали даљи преци.⁷⁵ За сва остала лица да би у конкретном случају постали нужним наследницима довољно је да постоји законом предвиђена веза тих лица са оставиоцем, као и околност да се по законском редоследу позивања на наслеђе ин цонцрето појављују као наследници. Нужни део потомака, усвојеника и његових потомака и оставиоцевог брачног друга је половина, а нужни део осталих нужних наследника трећина дела који би сваком од њих припао по законском реду наслеђивања.⁷⁶

Осим овога, у позитивном праву је измењена и правна природа права на нужни део. Постављањем законске претпоставке о облигационој природи права на нужни део, правилом да нужном наследнику припада новчана противвредност нужног дела⁷⁷ ЗОН је због бројних практичних и правнополитичких предности овакве природе права на нужни део⁷⁸ поставио обрнуто правило у односу на наше претходне законе о наслеђивању. Осим тога, за разлику од претходних закона према којима није постојала било каква могућност измене постављеног правила о стварноправној природи права на нужни део (осим уколико оставилац у завештању није одредио другачије природу права на нужни део, чија је изјава воље у том смислу увек примарна, а које правило уосталом важи и према позитивном праву⁷⁹), ЗОН Србије из 1995. године свестан могућности да се у конкретном случају законска претпоставка о природи нужног дела може показати неправичном (нпр. код наслеђивања пољопривредног земљишта), садржи и одредбу према којој се на захтев нужног наследника одлуком суда ова претпоставка може изменити, те нужном наследнику припасти одређени део ствари и права који чине заоставштину (стварно право).⁸⁰

⁷⁵ В. чл. 39. ст. 1. и ст. 2. ЗОН Србије

⁷⁶ В. чл. 40. ст. 2. ЗОН Србије

⁷⁷ В. чл. 43. ст. 1. ЗОН Србије

⁷⁸ На предности овакве природе права на нужни део теорија је већ указала: завештајна располагања се не поништавају, нити се поставља проблем оцене савесности ако завештајни наследник или испорукопримац отуђе ствари или права, ради допуне нужног дела не враћају се поклони које је оставилац чинио за живота, па нема ни тешкоћа око утврђивања савесности или несавесности поклонопримца, ако је ствар или право уништио или отуђио трећем лицу, нужни наследник није универзални сукцесор оставиоца, па у тренутку делације не ступа у права и обавезе оставиоца, стога се не поставља ни проблем управљања и располагања наследством до деобе, нити могу настати тешкоће око развргнућа заједнице. Правнополитички, облигациона природа нужног дела препрека је уситњавању имовинских целина. В. Оливер Антић, Зоран Балиновац: *Коментар закона о наслеђивању*, Београд, 1996. године., стр. 231-232.

⁷⁹ В. чл. 43. ст. 3. ЗОН Србије

⁸⁰ В. чл. 43. ст. 2. ЗОН Србије

Закључна разматрања

Регулисање наслеђивања у Србији, почев од средњовековног српског права, односно његовог регулисања према Душановом законнику, преко СГЗ, па све до важећег ЗОН из 1995. године, а који период обухвата више од шест векова, показује да су у Србији током овог периода многобројни чиниоци, односно елементи, попут сродства разних врста, брачне везе, сталешке припадности оставиоца, врсте, порекла и квалитета добара која су предмет наслеђивања, као и пола наследника утицали на конструисање законског наследног реда. Гледање друштва на породицу, на положај ванбрачне деце, на однос мушких и женских лица у породици и друштву, те на садржину односа између брачних другова битно се одразило и у области наследног права. Развој и садржина наслеђивања зависила је од промена у друштвено-економским односима и уопште од става правног поретка према установи својине и праву својине.

Тако, у средњовековној Србији коју карактерише недовољна развијеност друштвено-економских односа и сложен систем својинских односа, наслеђивање није било јединствено. Зависило је од сталешке припадности, може се рећи и од пола, дакле уз постојање предности мушких у односу на женске наследнике, док је завештајно наслеђивање, које је иначе било изузетак у односу на правила законског наслеђивања која су била одређена утицајним обичајним правом, зависило од врсте и порекла добара, као и од класне припадности појединца.

Српски грађански законик осим што допушта уговор о наслеђивању, који је при том најјачи основ позивања на наслеђе, оставља и веома широк простор слободи завештања постављањем изузетно уског круга нужних наследника. Осим тога, у погледу законског наслеђивања овај законик је од једне идеје првенства мушких сродника над женским, која је требала да буде израз потребе тадашњег породичног и друштвеног живота у Србији, створио основно начело српског наследног права које је консенквентно спроведено кроз цео тадашњи наследни систем. Ако уз то узмемо у обзир да је главни облик наследно-правних овлашћења преживелог брачног друга био удовички ужитак, онда је јасно до колико неправичних решења је доводило регулисање наслеђивања према Српском грађанском законнику. .

Почев од савезног Закона о наслеђивању из 1955, па преко Закона о наслеђивању Србије из 1974. године, а и према важећем Закону о наслеђивању Србије из 1995. године, наслеђивање се заснива на принципу јединствености (универзалности), према којем су правила законског наслеђивања иста за сва физичка и правна лица, као и за сва добра која сачињавају заоставштину, дакле неусловљена личним својствима оставиоца и наследника, нити врстом, пореклом и квалитетом добара која чине заоставштину, као што се заснива и на принципу равноправности, који подразумева једнак наследноправни положај свих грађана, без обзира на пол, брачност или ванбрачност рођења, расу, вероисповест. У нешто мањем обиму постоји и наследноправна равноправност домаћих и страних држављана.

Основне чињенице на којима је према позитивном праву конструисано законско наслеђивање су сродство и брак, а постављеним законским решењима законодавац је, руководећи се значајем које обе ове чињенице имају у данашње време, успоставио један складан однос у погледу њиховог наследно-правног положаја.

Дакле, само лице које се може позвати на однос сродства, односно брачне везе према оставиоцу може бити законски наследник и то по реду који је законом одређен, при чему је када је реч о сродству, у Србији усвојен чист линеарно-парентеларни систем расподеле сродника. Но, закон покадкад за стицање извесних наследних права (попут права на нужни део) у оквиру законског наследног реда, и то права која се појединим лицима признају на основу саме чињенице сродства, захтева од сродника, по правилу оних који су даљег степена сродства оставиоцу, да морају испунити још неке допунске услове, тако да сродство на тај начин, само уз испуњење таквог допунског услова може постати основ за стицање одређених редовних права у оквиру законског наследног реда.

Осим тога, у Србији су предвиђени и случајеви флексибилитета законског наследног реда, по којима чињеница имовинског стања појединих наследника може имати у појединим, конкретним случајевима, када су испуњени услови које закон предвиђа, утицај на другачији распоред заоставштине између законских наследника, од оног који по правилу и редовно наступа сходно нормама законског наследног реда (могућност повећања, односно смањења наследних делова појединих наследника).

Усвајајући поред закона и завештање као основ позивања на наслеђе, ЗОН Србије из 1995. године ипак не даје апсолутни домашај завештању, јер поставља двострука ограничења: путем установе јавног поретка-ограничење опште природе, као и путем установе нужног дела-ограничење посебне природе. Осим тога, наше право допушта истом лицу могућност наслеђивања на различитим деловима заоставштине, делимично по основу закона, делимично по основу завештања.

Споменућемо и чињеницу да је ЗОН Србије значајне измене у позитивном смислу учинио и у материји која се односи на завештајно наслеђивање и оставински поступак, које међутим овом приликом нису биле предмет разматрања.

Сваки од донетих закона о наслеђивању у односу на претходни закон, на одређени начин представљао је корак напред у правцу квалитетнијег и правичнијег нормирања појединих наследноправних института. Важећи закон је исто тако у наследноправни систем Србије, како смо то видели, унео низ позитивних новина које су у великој мери допринеле квалитетнијем регулисању наследноправних односа у Србији. Истиче се да су решења садржана у Закону о наслеђивању Србије из 1995. године заснована не само на традицији нашег народа, већ и на најбољим и вишеструко провереним решењима упоредног права, те да на тај начин решења садржана у нашем позитивном наследном праву представљају праву меру традиционалног и савременог.⁸¹

⁸¹ В. Оливер Антић: *Начела и основне карактеристике наследног права у СРЈ*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 1-4., стр. 488.

*Jelena Vidić, Teaching assistant
Novi Sad School of Law*

Succession in Serbia

Abstract

This paper discusses historical development of succession in Serbia, from medieval Serbian law up to the present day. Due to its significance, legal succession is discussed thoroughly. The piece analyses the Code of Tsar Du-

The author discusses significance of certain entitlements for claiming the right to inheritance within different historical frameworks. She also discusses certain facts that were material for determination of the line of succession and succession in general under applicable law.

A large part of the piece elaborates mutual relations between specific laws, each of which was more advanced in regulation of succession rights from the previous one. That is also the case with the Law on Succession, which introduced several good novelties and contributed to a better regulation of succession rights in Serbia.